

Gál Sándor

## Száz év csend

Nem hiszem, hogy volt magyar költő valaha is – s azt még kevésbé hiszem hogy lesz –, akinek néhány hónap alatt írt versei tíz kiadásban jelentek volna meg és tízezer példányban fogytak volna el. Aki mégis megélhette ezt a csodát, azt a költőt Gyóni (Áchim) Gézának hívták.

Ugye, amikor kimondjuk ezt a nevet, akkor azonnal a „*Csak egy éjszakára...*” című verse lobban elénk az idő távolából, amelyet Przemysl várában írt 1914 novemberében.

„Amikor siketítőn bögni kezd a gránát  
S úgy nyög a véres föld, mintha gyomrát vágnák,  
Robbanó golyónak mikor fénye támad  
S véres vize kicsap a vén Visztulának.  
(...)  
Úgy forog a férfi, mint a falevél,  
S mire földre omlik, ó iszonyú omlás –  
Szép piros vitézből csak fekete csontváz.”

... Aztán következett száz év csend!

Itt fekszik az íróasztalomon a karcsú, barna fedelű füzet, amelynek a címlapján ez olvasható:

„*Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*” Gyóni (Áchim) Géza przemysli verseinek itthoni (bővített) kiadása.”

A kötetet az Országos Hadsegélyező Bizottság adta ki 1915 márciusában Budapesten.

A przemysli várerődben kiadott, egyetlen „kirepített” példány címlapján pedig Gyóni (Áchim) Géza tintával írott ajánlása áll: „ Nagyságos Rákosi Jenő úrnak nagy szeretettel Gyóni Géza.”

Majd – ugyancsak tintával írott – négysoros alkalmi vers olvasható:

„Reménykedő magyaroknak  
Küldöm át a légen,  
Reménykedő magyarokkal  
A jó Isten lényen!”

Przemysl dec. 20. (1914.)

Majd alább:

„Harmadik ezer (kötet). Lengyel mezőkön, tábortűz mellett. Versek. Írta Gyóni (Áchim) Géza. A cs. és k. várparancsnokság jóváhagyásával a küzdő katonák karácsonyára. Przemysl 1914. Nyomatott Knoller és Fia könyvnyomdájában Przemysl.”

Az iménti adatokat indokoltnak véltem ide másolni, hogy a versek megszületésének abszurdnak mondható körülményeihez közelebb kerüljünk.

„Az északi harctér ágyúdörgése közt – írja a kötet előszavában Rákosi Jenő – tűzben és füstfelhőibe szállt fel egy relatív ismeretlenségéből egyszerre Gyóni Géza neve és költészete országos hírnévre.”

*A lengyel mezőkön, tábortűz mellett* című kötet versei az oroszok által bekerített erődítményben születtek, ott készült a már említett tíz kiadás tízezer példányban, s a harcoló katonák között el is fogyott! A Magyarországon megjelentetett kötet – ahogy a Hadsegélyező Bizottság ügyvezetője, Simontsits Elemér írta – „a vár-ból repülőgépen kikerült egyetlen eredeti példány nyomán készült el”, kibővítve Rákosi Jenő előszavával, nemkülönben Braun Henriknek, a *Bácskai Hírlap* felelős szerkesztőjének a szerzőről írt méltatásával. A kötet szerkesztői a versek elé besoroltak még Gyóni Géza leveleiből néhányat, amelyeken keresztül „bepillantunk a háborús költemények lelki kohójába, s a przemysli kiadások történetébe. Ezt követi a „przemysli kötet hű nyomdai változata”.

A harmadik részben pedig a „köteten kívül *kirepült* verseket olvashatjuk.

Szerb Antal *A magyar irodalom története* című munkájában egy bekezdést és egy lábjegyzetet szentel Gyóninak: „A magyar katonák vitézségét Gyóni Géza hirdette, Ady hangján nevelt verseiben, melyek a körülzárt Przemysl várából és orosz hadifogságból érkeztek haza, romantikus körülmények között. De Gyóni sem a háborút dicsőítette, csak szegény harcosokat, és legerősebb verse, a *Csak egy éjszakára...* a harctéren szenvedők rettenetes felkiáltása...” Szerb Antal kicsit tévedett. Gyóni kezdetben abban a hitben élt, hogy Magyarország győztesen kerül ki ebből a háborúból. Alig egy hónap alatt azonban ez a lelkesedése jelentősen megváltozott.

Mivel a *Száz év csend* elsősorban nem az irodalomról, hanem a háborúkról, az *Értelem csődjének* bennem megjelenő – megjeleníthető – fragmentumai, egyebek mellett a száz évvel ezelőtt kirobbant háborúnak egészen abszurd visszaverődését követi nyomon, s már-már felfoghatatlan a mai ember számára. Amikor pedig Gyóni egy katonai sátorban felfordított lőszeresládán ezeket a harcra lelkesítő strófákat írta, hogyan is sejtette volna, hogy személyes áldozatvállalása és bajtársai harca Trianonba torkollhat?!...

Azt hiszem, a kezdeti, háborús lelkesedést követően megsejtette „véres éjszakái” alatt, hogy a győzelemhez az áldozatvállalás nem elegendő.

Már november 4-én ezt írja levelében: „Az ember itt könnyen babonássá válik

és néha úgy érzem, hogy az a végtelen bizalom a visszatérésbe, mely itt írt verseimből kiárad, esetleg elbizakodottságnak tűnik föl a mindenek intézője előtt. S amikor megtapogatom magamat és érzem, hogy a harcok negyedik hónapjának kezdetén még egy golyó se lyuggatta át a testemet, eszembe jut Schiller költeménye a Polykrates gyűrűjéről és úgy érzem, el kell készülnöm a túlzott szerencse adójára, amíg még talán ideje vagyok.”

A „túlzott szerencse adóját” valóban meg kellett fizetnie. A przemysli erőd elesett, orosz kézre került, s az erődöt védő katonák fogságba estek. Gyóni Géza a krasznajarszki fogolytáborba került, és ott is halt meg 1917-ben, elborult elmével...

Utolsó versei közül a *Tizedik könyvem táblájára* című a *Budapesti Hírlapban* jelent meg 1915. február 11-én. (Német fordítása a *Berliner Tageblattban* pedig 1915. febr. 27-én)

A vers első strófájában ezt olvashatjuk:

„Mi hazaérünk, könyvem, harcok könyve,  
Ki fogantattál világ vére árán.  
Mi hazaérünk, hogyha porló testünk  
Bús éték lesz is vércsék lakomáján.”

Przemysl, Krasznajarszk...

Fábry Zoltán, aki maga is önkéntesként vett részt ugyanebben a háborúban, annak végösszegzését és borzalmait így zárta le: Tíz millió halott!

Amit pedig késői utódként ehhez hozzáadhatok: özvegyekkel, árváikkal, meg nem született utódaikkal együtt a veszteség akár háromszoros is lehet...

Mert lehet pusztító a béke is.

Gondoljunk Trianonra...

## II.

Korábban már említettem, hogy minden háborúval kapcsolatos könyvet, amely a kezem ügyébe került, gondolkodás nélkül megvásároltam, s ahogy az időm engedte, azokat el is olvastam, s kijegyzeteltem, majdani használatra... Azonban megtörtént az is, hogy a megszerzett könyv oda került a többi közé a polcra, s megfeledkeztem róla, vagy költözködéseink során „eltűnt.”

Azt a könyvet, amelyről alább szó lesz, jó harminc évvel ezelőtt vettem meg Kassán a Fő utcai antikváriumban. Elsősorban a címe miatt. Merthogy a szerzőről az égvilágon semmit se tudtam. Maga a cím is eléggé semmitmondó, s csak találgatni lehet mit fed az *Emberék és a háború...*

Szóval lila gőzöm se volt arról, hogy ki az az Andreas Latzkó vagyis Latzkó Andor?!

Amikor azonban egy bő évvel ezelőtt újra kezembe került a könyv, kísértésbe hozott a kötet fordítójának, Moly Tamásnak rövid, bevezető jegyzete a magyar kiadás elé. (Különben a könyv 1920-ban jelent meg Budapesten a Franklin Társulat – magyar irodalmi intézet és könyvnyomda kiadásában).

Szóval Moly Tamás – róla, sajnos, még annyit sem tudok, mint a kötet szerzőjéről – bevezetőjében ez olvasható: „ Ennek a könyvnek a magyar kiadását most kapja az olvasó – német eredetije ezerkilencszáztizenhét nyarán jelent meg Zürichben, ezzel a címmel: *Menschen im Krieg*. „Megjelenésekor – folytatja a fordító – máris nagy sikere volt: rögtön eltiltották Németországban, Ausztriában és Magyarországon. A világháború virulásának gondozói nem engedték e művet az évek óta szenvedő néphez. Eddig tizenhárom nyelven jelent meg. A hatás odaát sem maradt el: a francia és angol kiadást sem engedték terjeszteni, de a szabad Amerikában sem.” Ugyancsak a bevezetőből tudjuk meg azt is, hogy az első két német nyelvű kiadás a szerző neve nélkül jelent meg. Latzkó Andor ugyanis katonatiszt volt, aki részt vett a háborúban. Az első vonalban harcolt, sebesülésének pillanatát így írja le: „... rövid bűgás, de hallatlan erejű...Az volt az érzése: – Ez engem ér! – ugyan e pillanatban már látott is valami bálnafélét szeme előtt lezuhanni, belefűrödni a hátsó ároksfalba... azután kitört a földből egy tűzhányó, lángtenger, mely őt fölkapta, s megtöltötte a tüdejét tűzzel. Amikor lassan magához tért, egy földhány alatt feküdt betemetve, csak a feje, meg a bal karja volt szabadon, a többi tagját nem érezte már. Az egész teste súlytalan lett, nem volt itt semmi, amit megmozdíthatott volna, csak egy égés, meg vájkálás, amely valahonnan az agyába torkollott. (...) Amikor sikerült neki a kezét a tarkója alá tolni borzongva érezte, hogy elmaradt a koponyacsont kemény ellenállása, s ő belenyúlt egy puha meleg pépbe...”

Latzkó sebesülését követően kórházba került. Onnan Svájcba küldték pihenni. Ott írta meg s adta ki könyvét a háborúról.

Amikor e könyve magyarul megjelent, Latzkó még élt, hiszen Moly Tamás jelen időben fogalmaz, amikor ezt mondja róla: „Bennünket különösen érdekel, hogy Latzkó Andor magyar ember, aki magyarul kezdte, de csakhamar német nyelven folytatta írói munkásságát. Ma e könyve révén az egész világon ismerik.”

Latzkó megdöbbentő realitással ír az első világháború borzalmairól és a háború következményeiről.

Rengeteg könyvet olvastam a háborúkról, s nyugodtan írom ide, hogy Latzkó pár íves munkája vetekszik a legjobbakéval. Műfaját tekintve a szociológia, a regény és a napló hármasságának ötvözetete.

Kik azok – kérdi Latzkó – „akik ezt a harcot ember és gép között, mint bábjá-

téket igazgatják a telegráfróton, áthatva a szép reménytől, hogy a mi emberhús-készletünk tovább fog tartani, mint az ellenfél acél- meg vasállománya?

Íme, az „anyagháború” elmélete és gyakorlata: Nagy Sándor és Dáriusz csatáinak idejétől a huszadik század háborúinak is totális realitása: emberhús-készlet és vasállomány!

Csupán az arányok változtak...

Ám ebben a Latzkó-kötetben olyan részletes, és közli a tömeges gyilkolás technológiai leírását, amelyben az ember-ember elleni küzdelem, a naponta ismétlődő szuronyrohamokban válik metafora értékűvé. És egyben abszolúte személyessé. Mert a tüzekek „személytelenül” ölnek. Hasonlóan a géppuskák kezelői is. Meg a pilóták is! Nem látják az áldozataik arcát, nem hallják halálhörgésüket, nem látják a vért, a szétroncsolt emberi testeket... S a következményeket sem.

Egy kinagyított kórházi kép: „Ők hárman összesen két lábon és hat kopogó mankón kúsztak előre. Mintha aggódó gonddal az arányosságért, rendező keze állította volna össze ezt az élőképet, jobb felől ment egy ember, akinek csak a jobb lába maradt volt meg, bal felől meg az ellenképe, aki a bal lábán szökellt, középen pedig, két magas mankó között, ringott egy emberi testnek nyomorúságos maradványa, az üres nadrágszárakat a mellén keresztbe tűzve vitte, a törzse olyan rövid volt, hogy az egész ember elért volna egy gyermek bölcsőjében.”

Laztkó tárgyilagossága azé az emberé, aki mindezt látta, megélte, sőt: túlélte. Különbösen nem adhatott volna számot az előbbiekről, s a még azokat is meghaladó emberi szenvedésekről.

Íme: „És amint mi úgy álltunk, beüt egy huszonnyolcas – egészen messze tőlünk – jó kétszáz lépésnyire – oda se néztünk. Egyszerre csak látok repülni valami feketét és Dill hanyatt esik, (...) és a fejébe fúródott egy csizma, egy lábszár, egy csizma, s benne egy tréncatona lába, akit a huszonnyolcas tépett széjjel, messze tőlünk. (...) Egy kukkot se szólt már többet szegény Dill, koponyájában a sarkantyúval, igazi komisz sarkantyú volt... Négyen kellettünk hozzá, míg ki bírtuk húzni belőle a csizmát, négyen! Míg végre az agyának egy darabja is vele jött, mint kitépett gyökerek, egy sűrű polip, egy dögölt, a sarkantyún...”

A szuronyrohamok után pedig „Elesett katonák feküdtek itt, mint összehordott deszkák, meg kereszt-rudak az ács helyen, összegömbölyve, ahogyan megmaradtak a haláltusában. Sátorlapot terítettek rájuk, melyek félrecsúsztak, fölfedték a kékes-szürke, dühödt torzarcokat, leesett állkapcákat, kimeredt szemeket. A felülfekvők karjai, mint egy korlát, lógtak le a földig, belenyúltak az alulfekvők arcába, már tele is voltak a rothadás apró foltjaival.”

Még néhány mondat a „túlvilág váróterméről” és az ember-horgászatról. „A vaskampóból meg kötélből megszerkesztett horgot, mellyel behúzták az árokba a holttesteket, ha barát, ha ellenség...”

Bogdán János „éjhosszat feküdt ... szétzúzott lábával, ájultan a tulajdon drótsővénye előtt. Virradatkor vetették ki utána a horgot .. mielőtt a görzi nap munkájába fog. Ezzel a kampóval, melyet már száz hullába merítettek volt, egy bugris... föltépte az arcát, mielőtt a gyakorlottabb kéznek sikerült őt megfogni.” A „kihalászott” Bogdán János arcán délutánra „a bőr már nem tudott tovább tágulni, felrepedt. Mint egy iránytűn a sugarak, futottak széjjel a széles repedések, és a közepen izzón buggyant elő a vörös hús.”

Úgy tűnhet fel, hogy Latzkó Andor könyvéből sokat idéztem. Lehet. De amióta olvastam, egyvégtében az járt a fejemben, hogy miként történhetett meg, hogy az elmúlt száz évben – legalábbis ismereteim szerint – senkinek nem jutott eszébe újra megjelentetni az első világhégésnek ezt a döbbenetes dokumentumát.

Másodjára – az előszóban a fordító, ahogy már említettem, azt írja, hogy „Latzkó Andor magyar ember, aki magyarul kezdte” az írást. Utánanézttem, de sehol még csak egy szónyit sem találtam róla – Szerb Antal se említi, s egyetlen lexikon sem jegyzi a nevét. Az is kérdés, hogy Latzkó után maradt-e magyarul írt egyéb alkotás. Ha igen, mi és mennyi? És azt hiszem, az sem volna érdektelen, ha a németül írt műveiről is megtudhatnánk valamit. Meg az életéről! Honnan származik, a háborút túl élén, mivel foglalkozott, hol élt a Trianon utáni Európában?

Hasonlóan az sem volna érdektelen, ha az *Ember és a háború* fordítójáról, Moly Tamásról is megismerhetnénk valamit.

Az én kérdéseim a *Száz év csendjének* csupán a részei. Feloldásukat a kérdések feltehetően magukban hordozzák. Heidegger írja: „Minden kérdés keresés.” Úgy tűnik fel előttem, hogy van elég keresnivalónk, csak az bizonytalanít el olykor, hogy kérdéseink vannak-e még...

### III.

Updike-nak megjelent magyarul egy válogatott esszégyűjteménye, amelynek címe: *E gyönyörű zöld planétán*, s benne, egyebek mellett Kafka naplóját, leveleit stb. szemlézi. Az egyik helyen ezt írja: „Ezek a levelek elsősorban Kafka irodalmi arcát világítják meg. Már az első oldalakon jelen van természetfölötti érzékenysége és fanyar, kicsavarodott fürkész természete, annak sejtésével együtt, hogy valami lehetetlen verbális feladatra hivatott.”

Amikor pedig Kafka több, mint hétszáz oldalas naplóját, leveleit olvastam – és olvasom olykor ma is –, engem elsősorban az döbönt meg, hogy Kafkát igazából *csak a belső történések érintették meg*. A külső, hétköznapi világ szinte érdektelennek tűnt előtte. Legfeljebb egy lila fülcimpa árnyalatain tűnődött el, vagy egy női orr szelíd ívei felett...

Holott amikor e naplójegyzet, leveleit és álmait papírra fogalmazta, javában



dúlt az első világháború. Ezrek és ezrek pusztultak el naponta értelmetlenül különböző frontokon... Azonban említett kötetében – *Naplók, levelek 1914–1924 – alig találni néhány mondatot* erről a háborúról...

Amikor Budapesten keresztül Nagymihályba utazott valakit meglátogatni, ejt el pár mondatot a látottakról – katonákkal teli vasúti kocsikat, vonatszerelvényen lévő harci eszközökkel teli vagonokat említ, ám úgy beszél róluk, mint futó jelenségről.

Ma azonban illik némi óvatosságot tanúsítani, hiszen Kafka hagyatékát az író végrendelete ellenére Max Brod nem semmisítette meg! Fábry Zoltán írja nekrológiájában (1924): „A halott elment... és egyszerre ismét feltámadt. Az örökség erősebben és gazdagabban él, mint a rövid élet. Max Brod a hú barát könnyesen kiáltja a világra: Kafka él! (...) Egy új, erősebb Kafka... És megtudjuk hogy: három regény, három csoda várja az életet...”

Ebből következik, hogy Kafka életművével kapcsolatosan minden viszonylagossá vált. Hiszen a hagyatékot – tíz ládányi iratot – Tel Avivban és egy zürichi bankban őrzik. Négy ével ezelőtt a ládákat felnyitották, ám tartalmukat nem hozták nyilvánosságra, mivel az örökösök megtámadták a bíróság döntését.

Röviden: *a nem-megismerhető* kényszerít az óvatosságra!

Mert hátha írt Kafka a háborúról is néhány fejezetet... Nehezen hiszem, nehezen tudom elhinni, hogy a hagyatékban nincs erről néhány feljegyzése... Mert amikor leveleit, naplóját, látomásait írta, Doberdóról és Isonzóról is elejtett néhány mondatot.

Ha az ember ezzel a korrall foglalkozik, akkor azt is érdemes felidézni, hogy a mi Neubauer Pálunk is Prágában lakozott, ismerte Kafkát és írásait is. Előbb a Pester Lloyd munkatársa, s 1923-tól a PMH szerkesztője, és irodalmi rovatának vezetője volt. Mivel két nyelven írt, magyarból Petőfit és Adyt fordította németre, németből pedig Kafka elbeszéléseit magyarra. Ő volt Kafka első magyar fordítója, nem pedig Márai, ahogy az elhíresült. Ezt a tényt Takács Gyula is megerősíti egy esszében, aki Neubauert a második világháború idején rejtegette a Balatonnál. Amikor pedig hazaindult, megbetegedett, s Fonyódon halt meg 1945. május 4-én. Ott is temették el. Székesfehérvári barátaim kérésre megkísérelték felkutatni sírját, de eredménytelenül jártak. Hiányoztak a korabeli halotti anyakönyvek. E tény tudomásulvétele mellett a fonyódi temetőben Neubauer Pál nyugvóföldjén elhelyezhetnénk egy emléktáblát.

Mert Neubauer Pál nemcsak kortársa és első fordítója volt Franz Kafkának, hanem két nagyszerű regény szerzője is. (És hegedűművésznek sem volt utolsó – Prágában, Berlinben, Bécsben és Budapesten is voltak hangversenyei. S azt hiszem, Hubay Jenő zeneszerzőről írt monográfiája, az *Egy élet szimfóniája* is jelentős alkotás).

A *Hiányzó fejezet (Das fehlende Kapitel)* című regénye egy európai nemzetközi pályázaton díjat nyert 1936-ban, s az amsterdami Tjeffland Verlag adta ki német

nyelven. Miután Prágából menekülnie kellett, Budapestre költözött, ahol a *Hiányzó fejezetet* átdolgozta, s magyarul *A jóslat* címmel jelent meg 1944-ben.

A másik regénye, amit én az előbbinél is sokkal izgalmasabbnak találok, az a *Mi közöm hozzá?* című alkotása.

És ennek a „regénynek” a szereplői zömmel *valós személyek!* Ugye Churchill, Ghandi, vagy Clemanceau létezése minden kétséget kizár. Igazán akkor lepődünk meg, amikor kiderül, hogy Edwin Samuel Mountagu valóban az India Office vezetője, D Abberruon valóban Anglia Németországi nagykövete volt ... (Bővebben lásd: Gál Éva: *A két világ-háború közötti csehszlovákiai magyar regény.* AB-ART. 2012.) Mindezt megerősíti Neubauer Pál testvéröccse, Szántó György festő és regényíró naplója is.

Visszatérve a *Mi közöm hozzá?*-hoz: a kötet egyik legdöbbenetesebb része Lenin újramumifikálásának leírása, amelyet egy orosz sebészprofesszor végez el és „örökít” meg...

E Trianon utáni időkben, végigjárva a maga keleti „anabázisát”, itt, Prágában – szűkebbre fogva a Kehelyhez címzett sörözőben –, fogalmazta világra Jaroslav Hašek a *Svejket*. Hašek ízig-vérig cseh volt, aki bejárta a keleti frontot, a híreshírhedt csehszlovák légionáriusok szibériai „Anna-bázisait” is, továbbá a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat is, szerepet vállalt benne „vörös komisszárként.” Lévén forradalmár alkat: meg is házasodott, s bigámiába esvén, hazájában halála után nem kapott egyházi temetést... Ennek ellenére én remek fickónak tartom!

Szóval a „keleti hadjárataiból” teremti meg a csehek legdöbbenetesebb archetipusát, a *Svejket*, a cseh irodalom mindmáig legtragikusabb, vagy legkomikusabb – esetleg: legtragikomikusabb – antihőjét! Svejk úgy szenved vereséget, hogy midig ő a győztes!...

Csak akkor változott meg a helyzet, amikor Hašeket a „derék katona” világhírűvé emelte.

Azonban – ennek ellenére – Bohemia nemzeti érzelmű polgárai *Svejket* a cseh nemzet megcsúfolásának tekintették. Nem volt az, mert a cseh nemzeti karakter Hašek hősében teljesedett ki. S ez ma is létezik. Csak nem olyan látványosan, mint a húszas években.

Ezt személyes tapasztalataim erősítik meg. Több mint huszónhét hónapot töltöttem tényleges katonaként Janovicén, egy sumavai garnizonban, és a határ menti erődrendszer barátságos falai között, több ezer *Svejk*-utóddal együtt. Amikor kitört a Karib-tengeri válság, s amikor felépítették a berlini falat, három T-34-es harckocsi parancsnokaként vártam élesre töltött ágyúval a tűzparancsot.

A harckocsi tornyában ülve, azon tűnődtem, hogy egy találat esetén mennyi esélyem lehet a túlélésre... És arra is gondoltam itt, a „túlvilág várótermében”, hogy meg kellene tanulni *Svejktől* – vagyis *Hašektől* – *úgy szenvedni vereséget, hogy én legyek a győztes.*